

## بازنمایی هنر اسلامی در هنر ایتالیای قرن دوازدهم و سیزدهم میلادی

یاسمن فرهنگ‌پور<sup>۱</sup>

### چکیده

انواع گوناگون هنر اسلامی در برهه‌های مختلف تاریخی در هنر سایر کشورها بازنمایی شده‌اند. سبک‌های هنری رومانسک و گوتیک در ایتالیا (قرن ۱۲ و ۱۳ م)، که از حیث محتوا و کاربرد کاملاً مذهبی می‌باشند، معاصران هنر اسلامی و تأثیرپذیر از آن هستند. پژوهش حاضر با استفاده از روش تحقیق توصیفی - تطبیقی، حضور هنر اسلامی را در معماری و مجسمه‌سازی قرن دوازدهم و نقاشی قرن سیزدهم میلادی در کشور ایتالیا را بررسی می‌کند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهند که الگوهای هنر اسلامی فارغ از اینکه برآمده از کدام بخش جغرافیایی تمدن اسلامی هستند، در این دو سبک هنری ایتالیایی پدیدار می‌شوند و مطالعه این موضوع می‌تواند منبعی برای بررسی تاریخ هنر این کشور باشد که در خلال آن می‌توان به بررسی وضعیت اجتماعی، سیاسی و فرهنگی آن پرداخت.

### واژگان کلیدی

هنر اسلامی، رومانسک، گوتیک، ایتالیا.  
پژوهش‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی

yasaman.farhangpour@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۶/۵

۱. دانشجوی دکتری تاریخ هنر و نمایش دانشگاه فلورانس، ایتالیا.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱/۲۴

### طرح مسئله

کشور ایتالیا به واسطه موقعیت جغرافیایی خاص خود در مرکز دریای مدیترانه، از شروع جنگ‌های صلیبی (۱۲۹۱ - ۱۰۹۵ م / ۶۹۰ - ۴۸۸ ق)، همیشه مانند پل ارتباطی میان شرق و غرب بوده و در زمینه‌های گوناگون منجر به انتقال فرهنگ، میان تمدن‌های مختلف شده است. از طرف دیگر فتح سیسیل به دست مسلمانان (۸۳۷ م / ۲۱۲ ق) باعث حضور آنان در این کشور شد که می‌توان از آن به‌عنوان یکی از وقایع تاریخی یاد کرد که منجر به بروز تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زیادی در ایتالیا شد. از این روی می‌توان تأثیرات مستقیم فرهنگ و هنر اسلامی را به‌خوبی در هنر ایتالیایی این دوران مشاهده کرد. سبک‌های هنری رومانسک و گوتیک هم‌زمان با این دوره تاریخی، در این کشور رو به رشد بودند. سبک‌هایی در گرو دین مسیحیت که از معماری تا هنرهای کاربردی را شامل می‌شدند. بین هنرهای مختلف، معماری و مجسمه‌سازی دوران رومانسک و نقاشی دوره گوتیک، دارای بیشترین تأثیر از هنرهای اسلامی هستند که در هنر رومانسک می‌توان این تأثیرات را در پیروی از آیین اسلامی نیز مطالعه کرد. بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که در مقالات فارسی‌زبانان تاکنون به چگونگی حضور هنر اسلامی در هنر ایتالیا خصوصاً در دوره‌های مدنظر، پرداخته نشده است. پژوهش حاضر به‌عنوان مدخل بحث، کلیاتی پیرامون چیستی هنر اسلامی و تاریخ هنر رومانسک و گوتیک در ایتالیا بیان کرده و سپس عوامل برگرفته از هنر اسلامی و جایگاه آنان در معماری، مجسمه‌سازی و نقاشی دوره‌های مذکور در این کشور را مورد بررسی قرار داده است. روش تحلیل براساس مطالعه نقش‌مایه‌ها و ترکیب‌بندی‌های موجود در نمونه‌های آنالیز شده است. داده‌های مورد نیاز از منابع مکتوب کتاب‌ها، مقالات و پایگاه‌های اینترنتی جمع‌آوری شده‌اند و در تحلیل نتایج از شیوه توصیفی - تطبیقی استفاده شده است.

### الف) هنر اسلامی

دوران اسلامی با هجرت پیامبر اسلام ﷺ در سال ۶۲۲ میلادی (۱ ق) آغاز شد. این واقعه مهم تاریخی همان‌گونه که از نظر سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بر جوامع تأثیر گذاشت، هنر را نیز با دگرگونی‌های مهمی مواجه کرد. هنر اسلامی در واقع محصول تمدنی است که طی چندین قرن در قلمرو وسیع اسلام - از هند تا اسپانیا - شکوفا بود و سنت‌های هنری پایداری به بار آورد.<sup>۱</sup> این هنر در دوره‌های تاریخی و جغرافیایی مختلفی ظهور کرد و از آنجایی که از بُعد مکانی، زمانی و

۱. پاکباز، د/یرة/المعارف هنر، ص ۷۵۲.

زیبایی‌شناسی دارای همسانی زیادی است، به سختی می‌توان شیء یا اشیاء متعلق به هنر اسلامی را به مکان و زمان خاصی نسبت داد.

تاکنون محققین زیادی کوشیده‌اند که برای هنر اسلامی تعریف دقیقی ارائه دهند. برخی معتقدند که هنر اسلامی به معنی هنری است که در سرزمین‌های اسلامی آفریده شده است؛<sup>۱</sup> برخی دیگر بر این باورند که هنر آفریده شده به دست هنرمندان مسلمان، هنر اسلامی است.<sup>۲</sup> با نگاهی به آثار هنری به‌جای مانده، می‌توان مشاهده کرد که هنر اسلامی میان شیوه‌ها و بیان‌های هنرمندانه محلی، و حال و هوای اسلام، نوعی هم‌زیستی ویژه پدید آورده است؛ همان چیزی که ژرژ مارسه<sup>۳</sup> - محقق فرانسوی هنر اسلامی - از آن با عنوان «شخصیت هنر اسلامی» یاد کرده است<sup>۴</sup> که در واقع ویژگی‌های مشخص و معرفه‌های این هنر هستند. تمدن اسلامی دارای هم‌زمانی در حکومت‌های زیادی است، به این معنی که در یک بازه تاریخی مشخص، حکومت‌های مختلفی بر سر کار بوده‌اند (نمودار ۱) که تمرکز همه آنها بر گسترش دین اسلام و گرایش مردم به این دین بوده است.<sup>۵</sup>



نمودار ۱: گسترش تمدن اسلامی در کشورهای مختلف و هم‌زمانی حکومت‌ها. منبع: نگارنده

در این آیین، «محور مرکزی، احدیت و وحدانیت است، ولی هیچ تصویری قادر به بیان آن نیست»<sup>۶</sup> پرهیز از خلق تصاویر و یا ساخت پیکرهای انسانی و جانوری در اوایل دوره اسلامی نیز بیشتر به این سبب بوده است؛<sup>۷</sup> به این معنی که تنها پروردگار است که می‌تواند خالق انسان و جانداران باشد و هنرمند در این جایگاه نیست. در این راستا نقوش مشترک به کار گرفته شده در هنر

۱. برند، *هنر اسلامی*، ص ۱۰.

۲. Hoag, *Islamic Architecture*, p. 7.

۳. Georges Marçais.

۴. Hoag, *Islamic Architecture*, p. 21.

۵. این نمودار براساس جدول پیشنهادی جنیفر هریس در کتاب *5000 years of textiles (پنج هزار سال تاریخ پارچه)* طراحی شده است.

۶. بوکهارت، *هنر اسلامی: زبان و بیان*، ص ۱۳۱.

۷. رجوع شود به: قرآن کریم سوره حشر (۵۹) ۲۴؛ سوره تغابن (۶۴) ۳؛ سوره غافر (۴۰) ۶۴؛ سوره آل عمران (۳) ۶.

اسلامی در سه‌گونه نقوش هندسی، گیاهی و استفاده از خط عربی نمایان می‌شوند که در این بین باید از خط عربی به‌عنوان نماد اسلام‌گرایی و یکی از عوامل وحدت مسلمانان یاد کرد. با توجه به نظریات مطرح شده توسط محققین و همچنین با نگاهی به آثار هنری این دوره می‌توان گفت که این آثار چه در کاربرد (مذهبی یا غیرمذهبی) و چه در صورت، در راستای رسیدن به احدیت در حرکت‌اند. از این‌رو برای توصیف این هنر، باید به این نکته بسیار مهم توجه کنیم که هنر اسلامی دارای ویژگی‌های فرمی و زیبایی‌شناسی واحدی در سراسر جغرافیای اسلام است که علی‌رغم حضور در سایر سرزمین‌ها (خارج از کشورهای اسلامی)، هنرمندان هم‌چنان در آفرینش آثار به آنها وفادار مانده‌اند. آنها به الگوهایی که زمان و سنت برای هنر جایز می‌شمارد، وابسته مانده‌اند و مانند یک نمونه اصیل در سراسر جغرافیای اسلام، آنها را بدون تغییر ادامه داده‌اند. عامل وحدت‌بخش این آثار، مجموعه‌ای از نگاه‌ها و شیوه‌های مواجهه با نفس آفرینش هنری است.<sup>۱</sup> اِستِیل وِلان<sup>۲</sup> - محقق آسمانی هنر اسلامی - هنر اسلامی را به چهار دوره تقسیم کرده است: دوره اولیه (۱۰۵۰ - ۶۲۲ م)، دوره کلاسیک (۱۰۵۰ - ۱۲۵۰ م)، دوره پست کلاسیک (۱۵۰۰ - ۱۲۵۰ م) و دوره متأخر (۱۸۰۰ - ۱۵۰۰ م).<sup>۳</sup> اگر در یک عبارت بخواهیم این هنر را توصیف کنیم به این نتیجه می‌رسیم: تلاش برای ساختن زبانی واحد از صورت‌های بصری مختلف که در دل زمان و با توجه رشد و تحول، شکل اولیه خود را حفظ کرده‌اند.

### ب) هنر رومانسک

سال‌های میانی سده یازدهم میلادی، نقطه عطفی در تاریخ اروپاست. در این دوران، اروپا به‌سمت «مدرنیته» گام برداشت.<sup>۴</sup> هم‌زمان با این دوران، جنگ‌های صلیبی بین مسیحیان و مسلمانان آغاز شد (۱۲۹۱ - ۱۰۹۵ م / ۶۹۰ - ۴۸۸ ق) که اگرچه ویرانی‌های زیادی داشتند، اما می‌توان به‌عنوان نقطه تلاقی دنیای اسلام با غرب، از آنها یاد کرد.<sup>۵</sup> از جمله مهم‌ترین نتایج مستقیم این جنگ‌ها، بازگشایی راه‌های داد و ستد اروپا با مراکز بزرگ تجارت در خاور نزدیک بود.<sup>۶</sup> با توجه به اشیاء زیادی که از سرزمین‌های اسلامی به ایتالیا وارد می‌شدند و امروزه در موزه‌ها و کلیساها قرار دارند و هم‌چنین با بررسی مدارک مربوطه در آرشیوهای مختلف این کشور، می‌توان به‌خوبی به این نتیجه

۱. گرابر، شکل‌گیری هنر اسلامی، ص ۲۷۲.

2. Estelle Whelan.

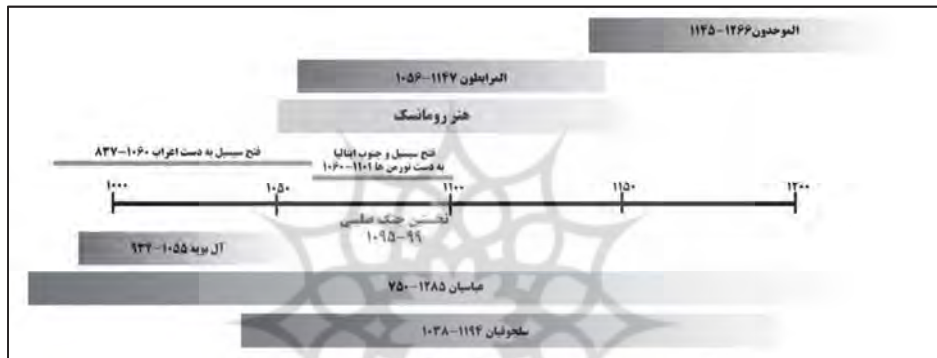
3. Atile, *Arte Islamica e Mecenatismo Tesori del Kuwait*, p. 105.

4. De Vecchi, Cerchiarì, *Arte Nel Tempo*, Vol. II, p. 383.

5. Gabrielli, *Storici arabi delle crociate*, p. 100.

۶. گاردنر، هنر در گذر زمان، ص ۲۹۱.

رسید که در این دوره، اقتصاد بسیار شکوفایی وجود داشته است.<sup>۱</sup> موقعیت جغرافیایی خاص کشور ایتالیا در مرکز دریای مدیترانه، این کشور را به یک نقطه استراتژیک برای تبادلات تجاری تبدیل کرد و به حضور ملیت‌های مختلف در این کشور کمک شایانی نمود. به گونه‌ای که صحبت از فرهنگ و هنر موجود در این بازه زمانی در کشور ایتالیا، بدون در نظر گرفتن ارتباطات موجود با سایر ملیت‌ها، میسر نیست. در این چارچوب، هنری ظاهر شد که هنر رومانسک (= رومی‌وار) نامیده می‌شود. این هنر مطمئن و متکی به خود است، از اصول و قواعدی پیروی می‌کند که به واسطه آنها در میان راه‌های گوناگون دچار تردید نمی‌شود و حتی در بحبوحه دگرگونی‌های خویش، با اطمینان گام برمی‌دارد.<sup>۲</sup> با وجود آنکه نمی‌توان تاریخ دقیقی برای شروع و پایان این سبک در نظر گرفت، اما به عقیده مورخین، رومانسک در ایتالیا در اواسط قرن یازدهم میلادی به وجود آمد و با شروع معماری گوتیک (۱۱۴۴ م) از بین رفت. در نمودار شماره ۲ این دوره تاریخی در کشور ایتالیا و مهم‌ترین سلسله‌های دنیای اسلام باهم تطبیق داده شده‌اند.



نمودار ۲: تطبیق تاریخی ایتالیا و کشورهای اسلامی در قرن یازدهم و دوازدهم میلادی. منبع: نگارنده

دوره هنری رومانسک ایتالیا هم‌زمان با خلافت عباسیان و حکومت‌های ذیل آنها یعنی آل بویه و سلجوقیان است. همچنین در اسپانیای اسلامی، المرابطون و الموحدون مشغول حکومت بودند.<sup>۳</sup> ایتالیا در آن زمان با این حکومت‌ها روابط تجاری، سیاسی و اقتصادی داشته و وقوع جنگ‌های صلیبی نیز دلیلی بر تقابل این دو فرهنگ بوده است.<sup>۴</sup> اما یکی از مهم‌ترین دلایل تأثیرپذیری هنر رومانسک از هنر اسلامی، حضور مسلمانان در جزیره سیسیل در این بازه زمانی است. این جزیره در سال ۸۳۷ م / ۲۱۲ ق

1. Dini, *Aspetti della Vita Economica Medievale*, p. 357.

۲. گاردنر، *هنر در گذر زمان*، ص ۲۹۲.

3. Harris, *5000 years of Textiles*, p. 71.

4. Nicolle, *Le cruceate*, p. 15.

توسط اگلییان (۹۰۹ - ۸۰۰ م) فتح گردید<sup>۱</sup> و از آن پس به مرکز آمدوشد مسلمانان تبدیل شد. این تأثیرات به دو صورت وارد هنر رومانسک شدند: ۱. اشیاء که وارد کشور ایتالیا شدند و امروزه نیز در موزه‌های این کشور موجودند، ۲. استفاده از گونه‌های مختلف هنر اسلامی به‌عنوان منبع الهام برای هنرمندان ایتالیایی که تأثیرات آنها در هنر این کشور قابل مشاهده است.

### ۱. معماری رومانسک

از معماری رومانسک به‌عنوان اولین معماری حقیقی متعلق به قرون وسطی یاد می‌شود که علی‌رغم تنوع، به‌سادگی قابل شناخت است. طاق‌های نیمه‌مدور و دیوارهای سنگین و تناور، مشخصه اصلی این بناها بودند<sup>۲</sup> که می‌توان از آنها به‌عنوان نقاط مشترک با معماری صدر اسلام یاد کرد. در این دوران تک‌تک ملت‌های مسیحی، در ساخت کلیساهای زیباتر و باشکوه‌تر با یکدیگر رقابت می‌کردند.<sup>۳</sup> یکی از مهم‌ترین بناهای به‌جای مانده از این دوران در کشور ایتالیا، باسیلیکای سنت آمبروسیاناً<sup>۴</sup> در میلان است (تصویر ۱) که به عقیده بسیاری از محققین، سبک معماری رومانسک در ایتالیا با ساخت آن به‌وجود آمده است. ساخت این کلیسا که یکی از قدیمی‌ترین کلیساهای موجود در شهر میلان است، در قرن چهارم میلادی آغاز شد و امروزه نیز بخش‌هایی از ساختمان اصلی در دسترس است. اما در قرن یازدهم میلادی و طبق قوانین معماری رومانسک، به شکل کنونی درآمد که می‌توان گفت از معماری اسلامی الهام گرفته است.<sup>۵</sup> برای درک بهتر شباهت‌های معماری رومانسک و معماری اسلامی، می‌توان این باسیلیکا را با مسجد جامع دمشق (تصویر ۲) مقایسه کرد.



تصویر ۱: باسیلیکای سنت آمبروسیاناً و پلان مربوطه، میلان، ۱۰۹۹ - ۳۷۹م.

منبع: (De Vecchi, Cerchiari, *Arte nel Tempo*, p. 118)

۱. طالب‌پور، «پارچه‌بافی سبسیل در دوره اسلامی»، *نشریه هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی*، ص ۷۵.

۲. گاردنر، *هنر در گذر زمان*، ص ۲۹۲.

3. Holt, *History Sources of Art History*, p. 3.

4. Basilica Sant'Ambrogio.

5. De Vecchi, Cerchiari, *Arte Nel Tempo*, Vol. II, p. 385.



تصویر ۲: مسجد جامع دمشق و پلان مربوطه، ۷۱۵ - ۷۰۵ م.

منبع: (Hoag, Islamic Architecture, p. 22)

ساخت مسجد جامع دمشق در سال ۸۳ ق / ۷۰۵ م به وسیله خلیفه ولید آغاز و در سال ۹۳ ق / ۷۱۵ م به اتمام رسید<sup>۱</sup> و با مقایسه آن با سایر بناها، می‌توان دید که تأثیرات آن تا مدت‌ها بر هنر و معماری غرب ماندگار بوده است. در باسیلیکای امبروسیانا مانند مسجد جامع دمشق از آجر برای نمای بنا استفاده شده و نحوه آجرچینی در سقف‌های هر دو بنا یکسان است. برج ناقوس به شکل چهار ضلعی و بسیار تنومند ساخته شده است. در شبستان‌ها طاق آهنگ، ستون‌های سفید و سرستون‌های یونانی به کار برده شده است. در هردوی این بناها گنبد روی پایه هشت ضلعی قرار گرفته است. همچنین ورودی این کلیسا دارای سه قوس می‌باشد که کاملاً منطبق با ورودی مسجد جامع دمشق است.

واقعه تاریخی مهم دیگری که در این برهه زمانی در کشور ایتالیا حائز اهمیت است، تصرف سیسیل به دست نورمن‌هاست که در سال ۱۰۱۶ میلادی آغاز شد.<sup>۲</sup> نورمن‌ها بعد از تصرف این جزیره، سنت‌های هنری به جای مانده از اسلام را ادامه دادند و باعث به وجود آمدن تلفیقی از این دو سبک هنری شدند. تأثیر سبک هنر اسلامی، بیش از هر چیز در معماری برخی بناها که در آن زمان در جنوب ایتالیا ساخته شده‌اند، دیده می‌شود. رنگ‌ها و نقش‌مایه‌هایی که معمولاً در نمای کلیساها و برج‌های ناقوس آنها به کار برده می‌شدند، سبک جدیدی بود که به واسطه آشنایی با هنر اسلامی وارد کشور ایتالیا شد که توسط بسیاری از هنرمندان و صنعتگران این کشور مورد استفاده قرار گرفت.

فرهنگ متفاوت نورمن‌ها در سیسیل با ساختمان‌هایی که تا به امروز تقریباً دست نخورده مانده‌اند، سبک معماری متفاوتی را به ما منتقل می‌کند که در هیچ‌کدام بخش‌های جغرافیای ایتالیا قابل مشاهده نیستند. به عنوان مثال، بسیاری از ساختمان‌های نورمن‌ها تنومند ساخته شده‌اند و شبستان اصلی کلیساها در جهت عمودی توسعه یافته‌اند. در اکثر این بناها برج ناقوس شبیه به

۱. تالوت رایس، هنر اسلامی، ص ۷.

۲. همان، ص ۹۲.

مناره‌های مساجد اسلامی است. در جدول شماره ۱ کاربرد شیوه‌های ساخت‌وساز هنر اسلامی در دو بنای مهم رومانسک جنوب ایتالیا و نکات اشتراک آنها با مساجد مهم به‌جای مانده از تمدن اسلامی، مورد بررسی قرار گرفته است. نکته مهم در این باره، تأثیرگذاری معماری اسلامی در هر دو گروه بناهای مذهبی و غیرمذهبی ایتالیایی است. در اصل در معماری رومانسک فقط نقوش اسلامی وارد نمی‌شود، بلکه آیین سادگی بناها - مانند مساجد این دوران در دنیای اسلامی - وارد این هنر می‌شود.

| نکات مشترک  | معماری اسلامی   | معماری رومانسک  |
|---|---|---|
| <p>استفاده از آجر به‌عنوان ماده اصلی در نمای بنا. استفاده از ستون‌های سفیدرنگ دوتایی و تزئینات بالای آنها در شبستان. ساخت برج ناقوس شبیه به مناره و داشتن پایه‌های قطور و پهن. استفاده از طاق در نمای بنای کلیسا.</p> | <p>مسجد جامع قیروان - تونس (۶۷۰ م)</p>  <p>منبع: <a href="http://www.looklex.com">www.looklex.com</a></p>        | <p>کلیسای سفالو<sup>۱</sup> - پالرمو (۱۱۴۸ - ۱۱۳۱ م)</p>  <p>منبع: <a href="http://www.cattedraledicefalu.com">www.cattedraledicefalu.com</a></p> |
| <p>نمای مشابه و پلان مربع، استفاده از طاق آهنگ در مکان‌های مختلف، استفاده از ستون‌های چهارضلعی مشابه و استفاده از آجر به‌عنوان اصلی‌ترین بخش از نمای بنا.</p>   | <p>مسجد جامع قرطبه (۷۸۴ - ۱۲۳۶ م)</p>  <p>منبع: <a href="http://www.it.wikiloc.com">www.it.wikiloc.com</a></p> | <p>کاخ زیسا<sup>۲</sup> - پالرمو (۱۱۶۵ م)</p>  <p>منبع: <a href="http://www.arabonormannaunesco.it">www.arabonormannaunesco.it</a></p>          |

جدول ۱: مقایسه معماری مساجد اسلامی با بناهای مذهبی و غیرمذهبی ایتالیا. منبع: نگارنده

1. Cefalu.
2. Zisa.



## ۲. مجسمه‌سازی رومانسک

نخستین رابطه مشخص بین پیکرتراشی و معماری، در سبک رومانسک ظاهر می‌شود. پیکرتراشی که صدها سال به ساخت اشیاء ریز هنری محدود بود، بار دیگر در کلیسای رومانسک نوین و در اواسط سده یازدهم میلادی رونق می‌گیرد.<sup>۱</sup> احیای اسلوب گذشته، به‌عنوان مهم‌ترین دستاورد سبک رومانسک، باعث شد تا هم‌زمان با رواج تدریجی بناهای سنگی، انگیزه تزئین بخش‌هایی از ساختمان‌ها با کنده‌کاری به‌وجود بیاید. به عبارت دیگر آنچه که از مجسمه‌سازی رومانسک می‌دانیم، یا برای تزئین کلیساها به‌کار گرفته شده‌اند و در این کلیساها ثابت هستند (مانند کنده‌کاری طاق‌ها و سردرها)، یا مجسمه‌ها و اشیائی هستند که برای تزئین کلیسا به‌کار برده شده‌اند (مانند محراب). هنرمندان این دوران ارتباط خاصی بین طراحی تزئینی و رابطه‌اش با معماری پیدا کردند. آنچه که درباره حضور هنر و آیین اسلامی در مجسمه‌سازی این دوران اهمیت فراوانی دارد، ایجاد سبکی مستقل است که می‌توان آن را سبک اسلامی - رومانسک مجسمه‌سازی نامید. به این معنا که اگر معماران رومانسک از مساجد و معماری اسلامی تقلید کردند و آن را در بناهای خود به‌کار بردند، مجسمه‌سازان رومانسک نیز از هنر اسلامی به‌عنوان منبع الهامی برای خلق آثارشان - به‌خصوص در تزئینات عمارت‌ها - استفاده کردند. اولگ گرابر این نقوش را در معماری اسلامی بررسی کرده است و این‌گونه می‌گوید: «در تزئینات معماری، بیشتر نقش‌ها، معنایی مستقل از معنای خود بنا ندارند. البته همیشه ویژگی‌های سبکی ویژه‌ای در کار است. بدین معنی که در نقش مایه‌های یک دوره زمانی با یک قلمرو جغرافیایی، ویژگی‌های مشترکی هست. اما چنین می‌نماید که این نقش‌ها و نقش‌مایه‌ها، محتوای فکری و فرهنگی ویژه‌ای ندارد و کارکرد اصلی آنها صرفاً آرایش و افزودن بر چشم‌نوازی اثر است».<sup>۲</sup> این نقوش در کلیساهای غربی نیز همین کاربرد را داشته‌اند، اما در دوره رومانسک، می‌توان شباهت زیادی را بین آنها و نقوش اسلامی مشاهده کرد. این نقوش تزئینی، همگی نقوش اسلیمی هستند که در اروپا با نام Arabesque شناخته می‌شوند. آرابسک شیوه‌ای از تزئین با شکل‌های دقیق هندسی و گیاهی ساده شده (استریزه و قراردادی) و دور از طبیعت (انتزاعی) با پیچ‌وخم‌های متقاطع، موزون و مکرر است.<sup>۳</sup> آلیوس ریگل<sup>۴</sup> در سال ۱۸۹۳ میلادی تفسیر تاریخی خاصی از این نقوش ارائه

۱. گاردنر، هنر در گذر زمان، ص ۳۰۲.

۲. گرابر، شکل‌گیری هنر اسلامی، ص ۲۴۵.

۳. نیکجو و صارمی، «آرابسک یا نقوش اسلیمی در معماری اسلامی»، *اولین کنفرانس سالانه بین‌المللی عمران، معماری و شهرسازی*، ص ۱.

4. Alios Riegl.

داده است که براساس آن، این اصطلاح باید به توسعه یکپارچه یک زینت گیاهی غیرطبیعی، مرکب از جوانه‌ها یا برگ‌های شکاف‌دار و ساقه‌های گیاه محدود شود. ساقه‌ها می‌توانند در حال چرخش، مارپیچ یا درهم تنیده باشند و برگ‌های آن صاف یا خمیده و متقارن باشند (یا نباشد)، اما همیشه به وضوح به یک ساقه مولد وصل می‌شوند.<sup>۱</sup> برخی محققین معتقدند که این نقوش (خصوصاً در به‌کارگیری برگ‌ها) ریشه در هنر روم باستان داشته‌اند، اما آنچه که امروزه از آنها می‌شناسیم، حاصل دیدگاهی است که مناطق شرق اسلامی به آن بخشیده است.<sup>۲</sup> بنابراین باید این‌گونه برداشت کرد که هنر اسلامی، یکی از انواع هنرهای کاربردی دنیای باستان را به یکی از مهم‌ترین مضامین هنری تبدیل کرده است و از آنجایی که هنر اسلامی دارای هم‌سانی زیادی در جغرافیای گسترده بوده است، این تزئینات و تأثیر آنها در سایر کشورها به‌خوبی قابل شناسایی هستند. (تصاویر ۳ و ۴)



تصویر ۳: استفاده از آرابسک در الواح چوبی مسجد الاقصی، قرن هشتم میلادی.

(منبع: گرابر، ۱۳۹۵: ۳۳۸)



تصویر ۴: استفاده از آرابسک در درب کلیسای جامع ورونا، نیمه اول قرن دوازدهم میلادی.

(De Vecchi, Cerchiari, *Arte nel Tempo*, p. 210)

اولگ گرابر این نقوش را به سه دسته تقسیم کرده است: دسته نخست، نقوش گیاهی که ریشه در هنر یونان و روم باستان، بیزانس و ایران ساسانی دارند؛ دسته دوم، نقوش هندسی؛ و نهایتاً دسته سوم که نقش‌مایه‌های متفرقه هستند.<sup>۳</sup> گروه دوم و سوم در سراسر جغرافیای تمدن اسلامی به‌کار برده شده‌اند و نمی‌توان منبع خاصی برای آنها در نظر گرفت اما با نگاهی به تاریخ هنر اسلامی می‌توان به این مهم پی‌برد که استفاده از این نقوش از قرن نهم میلادی به بعد بسیار رواج یافته و بی‌شک ابداع مسلمانان بوده است. در جدول شماره ۲ مهم‌ترین نقوش تزئینی به‌کار رفته در معماری رومانسک ایتالیایی در قرن دوازدهم که حاوی نشانه‌هایی از هنر اسلامی هستند، بررسی شده‌اند.

1. Riegl, *Stilfrage*, p. 98.

2. Ware, Stafford, *An Illustrated Dictionary of Ornament*, p. 100.

۳. گرابر، شکل‌گیری هنر اسلامی، ص ۲۵۴ - ۲۵۲.

| توضیحات  | تصویر   | مکان   | هنرمند                         | موضوع /<br>تکنیک                                    | تاریخ                         |
|--|---|--|--------------------------------|---|-------------------------------|
| استفاده از آرابسک گیاهی و نقش مایه‌های تزئینی در حاشیه‌ها و بین قاب‌ها.                      | <br>منبع: De Vecchi, Cerchiari, Arte nel Tempo, p. 210 | ورونا،<br>کلیسای<br>جامع   | مائسترو<br>نیکولو <sup>۱</sup> | داستان انجیل<br>عهد قدیم -<br>نقش برجسته<br>روی سنگ | نیمه<br>اول<br>قرن<br>دوازدهم |
| استفاده از گره‌های تزئینی و آرابسک گیاهی روی طاق.  | <br>منبع: Ibid, p. 225                                | مودنا،<br>کلیسای<br>جامع<br>(درب<br>سمت<br>راست و<br>درب<br>ورودی<br>اصلی) | لانفرانز<br>کو <sup>۲</sup>    | داستان زندگی<br>مسیح، نقش<br>برجسته روی<br>سنگ      | نیمه<br>اول<br>قرن<br>دوازدهم |
| استفاده از گره‌های تزئینی، آرابسک گیاهی و هندسی. هنر اسلامی دور طاق در بالای درب ورودی اصلی. | <br>منبع: www.pinterest.it                           | پیاجنزا <sup>۳</sup><br>کلیسای<br>جامع                                     | مائسترو<br>نیکولو              | حواریون<br>نقش برجسته<br>روی سنگ                    | ۱۱۳۲ -<br>۱۱۳۵                |

1. Maesrto Niccolo.
2. Lanferanco.
3. Piacenza.

| توضیحات   | تصویر  | مکان                       | هنرمند                       | موضوع / تکنیک  | تاریخ        |   |
|---|--|----------------------------|------------------------------|--|--------------|---|
| استفاده از آرابسک گیاهی در بالاترین نقطه نقش برجسته. نمایش طاق‌های رومی به سبک شبستان در قسمت پایین.                                    | <br>منبع:<br>collezioni.genusbononiae. it                 | فررارا،<br>کلیسای<br>جامع  | مائسترو<br>نیکولو            | قدیس نیکولو<br>در جنگ با<br>اژدها - نقش<br>برجسته روی<br>سنگ | ۱۱۳۵         | ۴ |
| استفاده از آرابسک گیاهی و هندسی در طاق و همچنین درب فلزی. استفاده از همین نقوش در کناره‌های آن روی سنگ و نقش شمسه و ستاره در بالای درب. | <br>منبع:<br>De Vecchi, Cerchiari, Arte nel Tempo, p. 154 | مونترآل،<br>کلیسای<br>جامع | بوانو<br>پیزانو <sup>۱</sup> | داستان انجیل<br>عهد قدیم -<br>درب برنزی                      | ۱۱۵۸ -<br>۸۶ | ۵ |

جدول ۲: حضور نقوش اسلامی در تزئینات معماری رومانسک در کلیساهای ایتالیا. منبع: نگارنده

با بررسی جدول فوق می‌توان به تأثیر نقوش اسلامی بر معماری این دوران در ایتالیا به خوبی پی‌برد. بناهای فوق - چه در معماری و چه در مجسمه‌سازی - هیچ کدام به‌دست هنرمندان مسلمان ساخته نشده‌اند و از نظر جغرافیایی در حوزه کشورهای اسلامی قرار ندارند، اما همگی دارای معرفه‌های هنر اسلامی‌اند.

### ج) هنر گوتیک

واژه گوتیک برای اولین بار در اواسط قرن شانزدهم میلادی، توسط جورجو وازاری<sup>۲</sup> به‌کار برده شد. برای او هنری که از ریشه‌های کلاسیک دور باشد، هنر گوت (قبیله‌ای در شمال آلمان) و بربر به حساب می‌آمد. این دیدگاه تا نیمه دوم قرن هجدهم میلادی وجود داشت و پس از آن مورخان آلمانی و انگلیسی، این واژه را برای سبک هنری موجود در اواسط سده دوازدهم میلادی تا سده

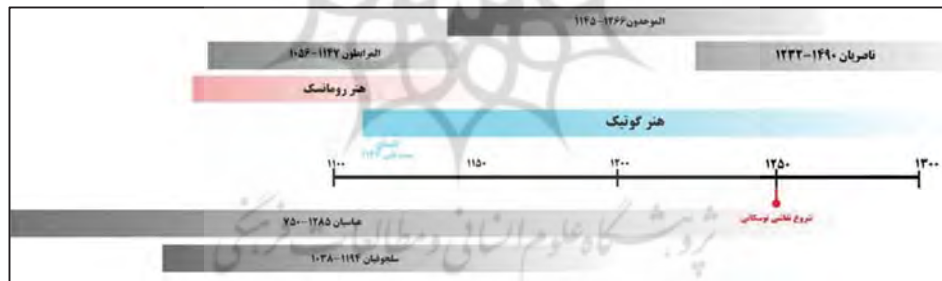
1. Buonanno Pisano.  
2. Giorgio Vasari.

شانزدهم میلادی در نظر گرفتند.<sup>۱</sup> این سبک هنری با ساخت دیر «سنت دنی»<sup>۲</sup> در ایل دو فرانس،<sup>۳</sup> در شمال پاریس در سال ۱۱۴۴ میلادی متولد شد و به تمام اروپا منتقل شد. گوتیک، مانند رومانسک، سبکی پیرو مذهب مسیحیت بود که شامل تمامی هنرهای آن دوران می‌شد: از معماری تا مجسمه‌سازی و از نقاشی تا هنرهای کاربردی. در یک دید کلی سبک گوتیک به معنی دور شدن از سنت‌هاست و اگر رومانسک به احیای سنت‌ها پایدار بود، گوتیک به دنبال از بین بردن آنها بود.<sup>۴</sup> بلندی کلیساها، طاق‌های جناغی، شیشه‌های منقوش و تزئینات بسیار زیاد، از ویژگی‌های کلیساهای این دوران به حساب می‌آیند. (تصویر ۳)



تصویر ۳: نمای بیرونی و داخلی کلیسای سنت دنی، ۱۱۴۴ م، پاریس. منبع: نگارنده

از آنجایی که معماری این دوران در پی بازسازی سنت‌ها بود، نشانه‌ای از حضور هنر اسلامی در آن دیده نمی‌شود. در عوض در نقاشی گوتیک نشانه‌های زیادی از این هنر وجود دارد. نقاشی گوتیک دیرتر از معماری آن و از استان توسکانی<sup>۵</sup> کشور ایتالیا آغاز شد. (نمودار ۳)



نمودار ۳: تطبیق تاریخی ایتالیا و کشورهای اسلامی در قرن دوازدهم و سیزدهم میلادی. منبع: نگارنده

1. Dorfles, Dalla Costa, Ragazzi, *Tesori dell'Arte*, p. 138.

2. Saint - Denis.

3. Ile - de - France.

4. Longhi, *Breve Ma Veidica Storia Della Pittura Italiana*, p. 51.

۵. استانی با مرکزیت شهر فلورانس در شمال شرقی ایتالیا.

نقاشی توسکانی موجود در این دوران را باید به‌عنوان تلفیقی از سنت‌های بیزانس دانست و با نگاهی ناتورتالیسم به موضوعات نقاشی بدان نگاه کرد. در این دوره، نقاشان به‌دنبال آن بودند که به حقیقت انسان‌گرایی و بعد مادی آن توجه بیشتری داشته باشند.<sup>۱</sup> با وجود آنکه در این دوران موضوعات نقاشی همگی مذهبی بودند (با تمرکز بر موضوعاتی مانند به صلیب کشیده‌شدن مسیح و مائستا)<sup>۲</sup> اما می‌توان مشاهده کرد که هنرمندان به تنظیمات نقاشی‌ها مخصوصاً در بازنمایی پیکر انسان براساس دنیای واقعی توجه داشته‌اند. آنچه که درباره نقاشی این دوره بسیار مورد توجه است، حضور (به تصویر کشیدن) پارچه‌های اسلامی در آثار هنرمندان است. ابریشم شرقی جزو کالاهایی است که به طرق مختلف (تجارت، غنیمت جنگی، هدیه سیاسی) وارد ایتالیا - و کل اروپا - شده است و مورد توجه هنرمندان بسیاری قرار گرفته است.<sup>۳</sup> یکی از قدیمی‌ترین نمونه‌های حضور پارچه شرقی در نقاشی ایتالیایی، مربوط به اثر دوچو بونینسینیا<sup>۴</sup> می‌باشد که از پارچه طراز در لباس حضرت مریم و پشت سر او استفاده کرده است. (تصویر ۵)



تصویر ۵: دوچو بونینسینیا، مدونا روچلای،<sup>۵</sup> ۱۲۸۵ میلادی، رنگ و روغن روی چوب،

فلورانس، گالری اوفیتزی. (منبع: [www.uffizi.it](http://www.uffizi.it))

1. Dorfler, Dalla Costa, Ragazzi, *Tesori dell'Arte*, p. 139 .

۲. این کلمه در زبان ایتالیایی به معنی اعلیحضرت است اما در تاریخ هنر به نقاشی‌هایی تعلق می‌گیرد که موضوع آن

مسیح کودک در آغوش مریم مقدس است. Maestà.

3. Curatola, *Islam e Firenze: Arte e Collezionismo dai Medici al Novecento*, p. 170.

4. Duccio Buoninsegna.

5. Madonna Rucellai.

طراز به حاشیه‌ای اطلاق می‌شد که شامل خط و کتابت بود. این کتیبه‌ها یا در بافت پارچه بودند یا روی آن دوخته می‌شدند.<sup>۱</sup> این پارچه با شروع دوره اسلامی در کشورهای تحت حوزه دین اسلام پدیدار شد و می‌توان از آن به‌عنوان یکی از نمادهای هنر اسلامی یاد کرد. بعد از دوچو هنرمندان زیادی از طراز در آثار خود استفاده کردند (تصویر ۶) و این رسم تا دوره رنسانس ادامه یافت. پارچه‌های طراز در ایتالیا از اهمیت زیادی برخوردار بودند. با گسترش اسلام، طراز بافی، صنعت تولید پارچه‌های ابریشمی و منسوجات نفیس با کیفیت بالا در سایر نقاط عالم اسلام انتشار یافت و جزیره سیسیل نیز از آن مستثنی نبود.<sup>۲</sup>



تصویر ۶: جوتو،<sup>۳</sup> مدونا و کودک، ۱۲۹۵ میلادی، رنگ و روغن روی چوب، فلورانس، موزه سنت استفانو،<sup>۴</sup> (منبع: [www.firenze.repubblica.it](http://www.firenze.repubblica.it))

از اینکه دوچو و جوتو (همچنین دیگر هنرمندان ایتالیایی) یک قطعه طراز اسلامی را از نزدیک دیده‌اند یا نه، در حال حاضر اطلاعاتی در دست نیست اما از آنجایی که طراز بافی یک سنت اسلامی است، می‌توان گفت که آنها از سنت اسلامی تأثیر گرفته‌اند. در مورد حضور پارچه طراز در نقاشی توسکانی باید به این مهم اشاره کرد که مدرکی دال بر اینکه هنرمندان به خواندن خط عربی تسلط داشته‌اند یا با آن آشنا بوده‌اند، وجود ندارد. بنابراین آنها از شبه‌خط استفاده کرده‌اند و بدون در نظر گرفتن معانی نوشته‌ها، تنها از شکل گرافیکی آن الهام گرفته‌اند. این مسئله تأییدکننده این است که

۱. روح‌فر، تگاهی بر پارچه‌بافی دوران اسلامی، ص ۱۰.

۲. طالب‌پور، «پارچه‌بافی سیسیل در دوره اسلامی»، نشریه هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی، ص ۷۸.

3. Giotto.

4. Museo di Santo Stefano.

هنر اسلامی به‌حدی هنرمندان غربی را تحت‌تأثیر قرار داده است که با وجود بیش از یک قرن فاصله از پدیدار شدن هنر اسلامی، نقاشان گوتیک که صرفاً در خدمت دین مسیحیت بودند، از اصلی‌ترین مشخصه‌های این هنر در نقاشی استفاده کرده‌اند.

### نتیجه

موقعیت جغرافیایی کشور ایتالیا در مرکز دریای مدیترانه، باعث به‌وجود آمدن ارتباطات چندگانه این کشور و وجود ملیت‌های مختلف در آن شده است. این چندگانگی فرهنگی در طول تاریخ تأثیرات زیادی بر هنر ایتالیایی گذاشته‌اند. یکی از سبک‌های تأثیرپذیر از این هنر، سبک رومانسک (رومی‌وار) است که از نیمه قرن یازدهم میلادی آغاز شد و تا پدیدار شدن سبک گوتیک ادامه داشت. در این دوران به دلیل وقوع جنگ‌های صلیبی و همچنین حضور مسلمانان - که از قبل با فتح جزیره سیسیل در این کشور حضور داشتند - معماری و مجسمه‌سازی، تأثیرات زیادی در محتوا و ظاهر از هنر اسلامی پذیرفتند. این تأثیرات تا بیش از یک قرن بعد و در نقاشی سبک گوتیک ادامه داشت. این مقاله علاوه بر بررسی مهم‌ترین آثار مربوطه، حضور مؤلفه‌های هنر اسلامی را در مهم‌ترین آثار معماری رومانسک و نقاشی گوتیک توسکانی بررسی کرده است. طبق نتایج به‌دست آمده، نکته مشترک بین هنر اسلامی و هنر رومانسک ایتالیایی، استفاده از اصول از پیش تعیین‌شده و وفاداری به آنهاست. این در حالی است که نقاشان گوتیک با استفاده از اشیاء اسلامی به‌عنوان منبع الهام، باعث به‌وجود آمدن هم‌زیستی بین این آثار و سایر آثار اسلامی (بدون در نظر گرفتن محدوده جغرافیایی) شده‌اند. در نتیجه می‌توان گفت که هنرمندان ایتالیایی آنچنان تحت تأثیر شکوه‌مندی هنر اسلامی قرار گرفته‌اند که با وجود اینکه هنر قرون وسطی، هنری صرفاً مسیحی و در اختیار کلیسا است، بدون در نظر گرفتن محل تولید آثار اسلامی (و در برخی از موارد محتوای آن) از هنر اسلامی در آثار خود استفاده کرده‌اند.

### منابع و مآخذ

۱. برند، باربارا، *هنر اسلامی*، مهناز شایسته‌فر، تهران، مطالعات هنر اسلامی، ۱۳۸۳.
۲. بوکهارت، تیتوس، *هنر اسلامی: زبان و بیان*، مسعود رجب‌نبا، تهران، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۵.
۳. پاکباز، روین، *دایرة‌المعارف هنر*، تهران، فرهنگ معاصر، ۱۳۸۵.



۴. تالبوت رایس، دیوید، *هنر اسلامی*، ماه ملک بهار، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۸۶.
۵. روح فر، زهره، *نگاهی بر پارچه‌بافی دوران اسلامی*، تهران، سمت، ۱۳۸۰.
۶. طالب پور، فریده، «پارچه‌بافی سیسیل در دوره اسلامی»، *نشریه هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی*، ۱۳۹۷ شماره ۳، دوره ۲۳، زمستان ۱۳۹۷، ص ۸۲ - ۷۵.
۷. گاردنر، هلن، *هنر در گذر زمان*، محمد تقی فرامرزی، تهران، آگاه، ۱۳۶۵.
۸. گرابر، اولگ، *شکل‌گیری هنر اسلامی*، مهدی گلچین عارفی، تهران، سینا، ۱۳۹۶.
۹. نیکجو، لیلا و حمیدرضا صارمی، ۱۳۹۴، «آرابسک یا نقوش اسلیمی در معماری اسلامی»، *اولین کنفرانس سالانه بین‌المللی عمران، معماری و شهرسازی*، شیراز، موسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی.

10. Atile, E. *Arte Islamica e Mecenatismo Tesori del Kuwait*, Milan, Rizzoli International, 1994
11. Curatola, G. *Islam e Firenze: Arte e Collezionismo dai Medici al Novecento*, Florence, Giunti, 2018.
12. De Vecchi, P. Cerchiari, E. *Arte Nel Tempo (il Medioevo)*, Milan, RCS Scoula, 2000.
13. Dini, B. *Aspetti della Vita Economica Medievale*, Florence, Istitue di Storia Economia, 1985.
14. Dorfler, G; Dalla Costa, C; Ragazzi, M. *Tesori dell'Arte*, Milan, Atlas, 2019.
15. Gabrielli, F., *Storici arabi delle crociate*, Torin, Einauldi, 1963.
16. Harris, J., *5000 Years of Textiles*, Washington DC, Smithsonian, 1993.
17. Hoag, J., D., *Islamic Architecture*, New York, Rizzoli, 1977.
18. Holt, E., G., *History Sources of Art History*, Princeton, Princeton Univ, press, 1947.
19. Longhi, R, *Breve Ma Veidica Storia Della Pittura Italiana*, Milan, Abscondita, 2013.
20. Nicole, D., *Le Crociate*, Gorizia, LEG, 2012.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی



پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی  
پرتال جامع علوم انسانی